

2010. – № 2. – С. 23-37.

¹⁰³ Липинський В. Твори. – Т. 2. – С. 73.

¹⁰⁴ Там само. – Т. 3. – С. 127; (Див. також: Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 202).

¹⁰⁵ Липинський В. Твори. – Т. 3. – С. 126;

¹⁰⁶ Там само. – С. 72-73; Там само. – Т. 2. – С. 75, 77, 79, 81; Мицик Ю. Листи Петрижицького-Кулаги [1632, травня 30 (20). – Над Расавою у Тургановому Ставу. – Лист І. Петрижицького до шляхти Київського та Брацлавського воєводства]... – С. 20-21.

¹⁰⁷ Липинський В. Твори. – Т. 2. – С. 75.

¹⁰⁸ Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський: історик, політичний діяч і мислитель / І. Лисяк-Рудницький // Сучасність. – 1961. – № 6. – С. 81.

¹⁰⁹ Липинський В. Твори. – Т. 3. – С. 81.

¹¹⁰ Там само. – С. 81. Про ріст авторитету козацького стану, особливо на міжнародній арені, див.: Дашкевич Я. Постаті... – С. 142.

¹¹¹ Липинський В. Твори. – Т. 2. – С. 87, 446.

¹¹² Грушевський М. Козацтво на Україні... – С. 266.

¹¹³ Степанков В. В. Чи існувала українська політична еліта у період революції XVII ст.: постановка проблеми / В. В. Степанков // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Вип. 12: у трьох томах. – Т. 1. – С. 53-55.

¹¹⁴ Там само. – С. 54.

¹¹⁵ Там само. – С. 54-55. Дивися також: Степанков В. В. Політична еліта: пошук нового підходу до з'ясування її сутності / В. В. Степанков // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – Т. 22: На пошану професора П. Ф. Лаптіна. – С. 69-92.

Отримано: 08.09.2016 р.

Олександр Гуржій

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ XVIII СТ.

На Правобережжі, яке майже до кінця XVIII ст. перебувало у складі Речі Посполитої, міграційні процеси мали свою специфіку. Після невдалого Прутського походу в Молдову (1711), під час війни між Росією та Туреччиною (1710–

1713), Петро I був змушений вивести з регіону царські війська і відмовитись від претензій на ці землі¹. Одночасно активізувалося й переселення правобережних козаків і української шляхти на лівий берег Дніпра. «Тамошним же полковникам с полковою, сотенною і рядовою козацкою старшиною, з женами и детьми их и с их движимими пожитки, – вказувалося в іменному указі царя від 23 вересня 1711 р. білоцерківському полковнику А. Танському, – на жилища перейти в Малую Россию, в тамошние полки, где кто пожелает»².

У другій половині XVII ст. активізувалися міграційні процеси українського населення всіх семи правобережних полків: Чигиринського, Білоцерківського, Уманського, Богуславського, Брацлавського, Корсунського, Могилівського. Внаслідок цього в 1713–1714 рр. істотно зменшилася кількість населення у південно-східних повітах Правобережжя. Проте незабаром на цих землях почали селитися польські селяни та міщани. Паралельно проходило даліше залюднення українськими селянами Поділля, Брацлавщини, південної Київщини. Саме за цих складних і суперечливих обставин у XVIII ст. продовжувала формуватися етнічна структура населення Правобережжя, переважну більшість якого становили українці³.

Стосовно участі у колонізаційних процесах на Правобережжі різних верств українського населення та жителів Речі Посполитої свідчать відомості про Меджибізьку волость Летичівського повіту (1717). У 30 населених пунктах волості нараховувалось тоді 2403 господарства, з них 2164 належали підданним-християнам, 88 – шляхтичам і 201 – євреям. Причому лише 620 родин проживали у волості давно і вважались старожилами. З 1352 родин прийшлих підданих з українських земель прибуло 1151 (з Волинського воєводства – 763, Руського – 143, Белзького – 69, Київського і Брацлавського – 41, Подільського воєводства – 51, Подністров'я – 21, Лівобережжя – 42, з інших районів України – 21), з Польщі – 106, Білорусі та Литви – 43, Молдови – 26 і стільки ж з Росії⁴. Отже, вихідці з різних місцевостей України становили понад 85 %.

Інтенсивно освоювалися землі в районі Подніпров'я. В 1733 р. на півдні Київщини нараховувалось 7297 дворів, які заснували переселенці з Лівобережної України⁵. Причини широкого переселенського руху з лівого берега Дніпра на Правобережну Україну в 30-х роках XVIII ст. полягали у відносно слабкій державній владі на місцях, наявності великої кількості вільних родючих земель і посиленні соціальної боротьби на Лівобережжі, що призводило до масових втеч підданих селян на Правобережжя⁶.

Велику роль у народній колонізації ряду районів Правобережної України, особливо в першій чверті XVIII ст., відігравало існування так званих «слобід», жителі яких на кілька років звільнялись від виконання повинностей на користь можновладців. Про велику кількість слобід, заснованих, зокрема, на Поділлі в перші роки після його визволення від панування турецьких нападників, свідчить постанова сеймику в Кам'янець-Подільському (1702). У документі зазначалося, що піддані, які оселяються на слободах, «висидівши» немало часу, переходять з місця на місце, завдаючи своїм панам значних збитків.

Небезпідставно вбачаючи в довготривалих «слободах» одну з причин непокірливості підданих, подільська шляхта на цьому ж сеймику заборонила проголошувати «слободи» більш як на три роки⁷. Наступного року, після придушення на території Подільського воєводства великих вогнищ народно-визвольної боротьби, шляхта кам'янецького сеймику ухвалила рішення про обмеження «слобід» до одного року⁸. Проте такого роду постанови в зв'язку з загостренням класових суперечностей, як правило, не виконувалися⁹.

В окремих районах Правобережжя освоєння земель йшло досить швидкими темпами і на середину XVIII ст. в основному завершилось. Так, завдяки великій кількості новоприбулих поселенців у 30-х роках фактично закінчилось масове заселення Поділля¹⁰.

Проте утворення сіл і містечок на Правобережжі мало місце і в другій половині XVIII ст. Наприклад, управитель Богопільського ключа в уманській латифундії С. Потоцького доповідав магнату в 1785 р., що він намагався, «чтобы все пустки, которые застал, были заселены... В хорошем месте слободы две положили: одна над Бугом – против Конецполя, а вторая недалеко от Синички, к которым начали тянуться люди...»¹¹. Лише на Житомирщині за цей період виникло декілька десятків сіл, зокрема Вірля, Березівка, Радичі, Ягодинка, Березники, Кривотин, Мокляки та ін.¹².

На кінець XVIII ст. на Правобережжі зросла кількість молдовських поселень. Це обумовлювалось насамперед тим, що багато молдован, не витримуючи турецько-фанаріотського гніту, тікали за межі батьківщини – за нижній Дністер, на Поділля і далі на схід, у південні райони Брацлавського і Київського воєводств, на береги річок Синюха та Висі¹³.

Народна колонізація охоплювала головним чином найбільш біднішу частину населення українських міст і сіл: «халупників», «коморників», ремісників, тобто ті соціальні категорії, яким нічого було втрачати на попередньому місці проживання.

Отже, наведені історичні факти спростовують твердження деяких учених про культтрегерську роль польських магнатів і шляхти в процесі заселення вільних земель на території Правобережної України.

У другій половині XVIII ст. Річ Посполита переживала глибоку політичну і економічну кризу. Вона опинилася в залежності від різних держав. А тому стає цілком зрозумілим, що країна, яка намагалась вперто зберігати недоторкнутим феодальний суспільний лад, у той час як всі її сусіди прогресували, формували свою буржуазію, розвивали торгівлю й промисловість і створювали великі міста, – була приречена на занепад. Саме політична еліта довела Польщу до цілковитого занепаду.

Ослаблення шляхетської Польщі в другій половині XVIII ст. неодноразово використовували уряди Австрії та Пруссії. До них приєднувалась і Росія. Так, у 1772 р. вони здійснили перший поділ Речі Посполитої, внаслідок чого значна частина Білорусі увійшла до складу Російської імперії; Австрія захопила Галичину, частину Краківського воєводства, а в 1774 р. – Буковину; Пруссія – Вармію,

Поморське воєводство, частину Куявії. В 1793 р. відбувся другий поділ Польщі, за яким Правобережна Україна і частина Західної Білорусі були закріплені за Росією. В результаті до складу Російської імперії ввійшло 4533 квадратних милі території, 410 міст і містечок, понад 10 тис. сіл з 3 млн. жителів¹⁴. Приєднання Правобережжя України значно прискорила національну консолідацію українського народу та формування його етнічної території.

Примітки:

- ¹ Письма и бумаги имп. Петра Великого. – М., 1962. – Т. XI. – Вып. 1. – С. 325.
- ² Там же. – М., 1964. – Т. XI. – Вып. 2. – С. 150–151, 243.
- ³ Перковський А. Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. / А. Л. Перковський // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 204.
- ⁴ Крикун М. Г. Колонізація Подільського воєводства у першій половині XVIII ст. / М. Г. Крикун // Український історико-географічний збірник. – К., 1972. – Вип. 2. – С. 88–89.
- ⁵ Перковский А. Л. Народонаселение Украины в XVIII в. / А. Л. Перковский. – Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – К., 1968. – С. 5.
- ⁶ Перковський А. Л. Народонаселення України в XVIII столітті / А. Л. Перковский. – Рукопис... дис. канд. іст. наук. – К., 1968. – С. 77.
- ⁷ Архив ЮЗР. – К., 1868. – Ч. III. – Т. 2. – С. 430–431.
- ⁸ Там же. – С. 571.
- ⁹ Там же. – Ч. II. – Т. 3. – С. 179, 534.
- ¹⁰ Крикун Н. Г. Народонаселение Подольского воєводства в XVII–XVIII вв. – Автореф. ... дис. канд. ист. наук / Н. Г. Крикун. – Львов, 1965. – С. 18.
- ¹¹ Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (Социально-экономическое развитие) / В. А. Маркина. – К., 1961. – С. 32.
- ¹² Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. – К., 1973. – С. 158, 211, 214, 216, 267, 270 та ін.
- ¹³ Шишмарев В. Ф. Романские поселення на юге России / В. Ф. Шишмарев. – Ленинград, 1975. – С. 28.
- ¹⁴ Краткое начертание истории государства польского от Пяста до Станіслава Августа Понятовского, последнего его короля. – СПб., 1847. – С. 70; Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В. А. Смолій. – К., 1978. – С. 144.

Отримано: 09.11.2016 р.